

TUNCELİ ALEVİLİĞİNDE RİTÜELLERE VE DİLE YANSIMIŞ ESKİ İNANÇ VE KÜLTÜRLERİN İZLERİ

TRACING THE ANCIENT BELIEFS AND CULTURES REFLECTED IN THE RITUALS AND LANGUAGE IN TUNCELİ ALEVİSM

İbrahim TOSUN*

Ali KOÇ*

Özet

Yaklaşık otuz beş bin nüfusuyla Türkiye Cumhuriyetinin küçük illerinden biri olan Tunceli hem doğal hem de tarihi zenginliklerini fazla tahrip etmeden günümüze kadar getirebilmiştir. Tunceli’de doğanın ve tarihi yerlerin korunmasındaki en önemli neden ziyaret kültürüne dayanan inanç sistemidir. Bugün en az üç etnik grubun iç içe yaşadığı Tunceli’de, gerek inanç kültürü gerekse diğer kültürel değerler konusunda tam bir ortaklık bulunmaktadır. Yörede adadilleri Türkçe, Kürtçe ve Zazaca olarak farklı etnik kimliklere sahip olan, çoğunun da bu üç dilden en az ikisini konuşabildiği etnik gruplar arasında inanç ritüelleri ve inançlarını yaşama biçimleri bakımından önemli farklılıklar yoktur. Kendi kökenlerini Hz. Âdem’in oğullarından olan Şit ve ona gönderilen meleklerden Naciye’ye bağlayan Tunceli Alevi’lerinin inanç kültürlerinde çok eski inançların izlerine rastlamak mümkündür. Çok korunaklı bir bölge olan Tunceli, tarih boyunca yaygın inanç sistemlerinin dışında kalan azınlık grupların sürekli gelip yerleştikleri bir sığınak olmuştur. Bu azınlık gruplar kendi eski kültürel öğelerini burada koruyabilmiş ve kendilerinden sonra gelen topluluklara az da olsa aktarabilmişlerdir. Bugünkü Tunceli Aleviliğinde bu durumu kanıtlayan, hem dillerine hem de gündelik yaşam tarzlarına, ritüellerine yansımış, pek çok ipucu mevcuttur. Bu çalışmada İslami gelenek dışında kalan ve Tunceli Aleviliğinin daha eski mit ve kültürlerden beslenerek bugüne geldiğini kanıtlayan, dilde ve ritüellerde korunmuş, bazı inanç kültürü unsurları, elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tunceli Aleviliği, inanç kültürü, ritüel, dil.

Abstract

Tunceli, one of the small provinces of the Republic of Turkey with a population of approximately thirty-five thousand, has been able to preserve both its natural and historical values to the present day without much destruction. The most significant reason for preserving nature and historical places in Tunceli is the belief system that relies on the people's visiting sacred places. Today in Tunceli, at least three ethnic groups live together, and they completely share common values in terms of the belief system and other cultural practices. There are no significant differences among these ethnic groups, whose mother tongues are Turkish, Kurdish or Zazaki (most of them speak at least two of these three languages) in terms of belief practices and the ways of performing their rituals. It is possible to trace the ancient belief systems in the cultural and belief practices of Tunceli

* Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, itosun62@hotmail.com

* Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, alikoc@munzur.edu.tr

Alevîs who date their origin to the Adam's son Şit and Naciye whom is one of the angels sent to Adam. As a safely isolated region, Tunceli has served as a shelter where minority groups who are outside of common belief systems constantly come and settle throughout history. These minority groups have been able to preserve their ancient cultural elements here and transferred them to the communities that arrived after them, albeit to a small extent. In today's Tunceli Alevism, it is possible to trace the hints of this situation, which are reflected both in their language and the practices of daily life and rituals. This study attempts to examine the notions of the belief system that are preserved in language and rituals, which proves that Tunceli Alevism which is outside the İslamic tradition, has benefited from the ancient myths and cultures, and survived to the present day. While doing this, the study will make use of the data obtained.

Keywords: Tunceli Alevism, belief culture, ritual, language.

Giriş

“Alevî” sözcüğü Türkçe Sözlükte “Aleviliğe bağlı kimse” Alevilik ise “Hz. Ali yanlısı olma durumu” (TDK, 2005: 71) olarak tanımlanmıştır. Alevî, Hz. Ali'nin soyundan olanları da ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Hz. Ali'nin halife olarak Müslümanların başına geçmesi gerektiğini savunanlar ve Hz. Osman'ın ölümünün ardından ortaya çıkan farklı fikir ayrılıklarında Hz. Ali'yi destekleyenler için (Ocak, 1989: 369) de “Alevî” sözcüğü kullanılmıştır. Fakat “Alevî” ve Alevilik terimi bugünkü şekliyle yaşamsal alana yansıyan asıl anlamını Hz. Ali'nin inançsal hayatına, yapıp ettiklerine, söylediklerine ve imamlar olarak onun soyunu devam ettirenlerin düşünce ve görüşlerine dayanarak kazanmıştır. Bugün Alevilerin dini ritüellerinde ve yaşam biçimlerinde çok eski inanç biçimlerinden yaşatarak getirdikleri birikimlerin önemli izlerine rastlanmaktadır ve bu birikimler üzerine Ali'nin, Ehl-i Beytin, On İki İmamların, Ehl-i Beyte candan bağlı olan bazı değerli düşünürlerin ve Alevî ozanların düşüncelerinin, yaptıklarının, söylediklerinin düstur olarak alınıp eklemelendiği ve yöredeki Alevilik inancının bu şekilde temellendiği görülmektedir.

Tarihte Tunceli bölgesi yöneten toplulukların etnik, inançsal ve kültürel baskısı altında kalan aykırı azınlıkların yerleşim yeri olmuştur. Bölgenin güneyde ve batıda Murat ile Fırat gibi geçilmez nehirlerle çevrili olması, kuzey ve doğuda ise geçit vermeyen Munzur Dağları ile kuşatılması burayı çeşitli azınlıkların korunaklı yerleşkesi haline getirmiştir. Osmanlılar dönemi boyunca da göçler yoluyla bu bölgeye gelen toplulukların eski Tunceli sakinleriyle kültürel alış verişleri sonucunda, pek çok yönüyle kendine özgü bugünkü Tunceli kültürü oluşmuştur (Kalafat, 1995: 17-18; Araz, 1995: 90). Tunceli kültürü içinde inanç ayrı bir yere sahiptir. Kendini Alevî olarak tanımlayan Tunceli halkı inancını yaşama konusunda Türkiye'deki diğer Alevîlerden ayrılmaktadır. Tunceli'de Alevilik özellikle sosyal ve gündelik bir yaşam biçimi olarak şekillenmiştir. Allah-Muhammed-Ali üçlüsünün sürekli öncelendiği bu inanç biçiminde ibadetler, ritüeller ve dualar kendine özgü bazı özellikler sergilemektedir. Yörede inancın yaşama yansımasında bir doğallık, bir kendiliğindenlik vardır. Örneğin; bazı ritüellerin yerine getirilmesinde, ibadet etme durumlarında gizlilik, hatta söze dökmeme, yani içinden geçirme

daha makbul sayılmaktadır. Cem törenleri dışında yapılan günlük ibadetlerde Can'ın kendisi ile baş başa kalması, inancı gereği yaptıklarının başkaları tarafından görülmemesi, yörede önemli sayılan yaygın bir gelenektir. Bunun oluşmasında inanç ve ibadetin sadece kul ile Allah arasında kurulması gereken bir bağ olduğu, bir canın Allahla bağını başkalarının müdahalesi olmadan kendi hür iradesiyle kurması gerektiği, başkalarının takdirini kazanma gayesi güden ibadetin aslında “desinler için” yapıldığı, bu tür ibadetin kulların kendini kandırmalarından başka bir şey olmadığı düşüncesi etkili olmuştur (Tosun ve Koç, 2021: 8).

Tunceli Aleviliğinde bir Müslümanın yapmakla mükellef olduğu dinî vazifeler (İslamın şartları gibi) şeriat kuralları doğrultusunda tam olarak yerine getirilmemektedir. Bunun yerine, bir Müslümanın sahip olması gereken insani değerleri günlük yaşamına ne kadar yansıtabildiği önem kazanmaktadır. Can'ın insanlarla ilişkilerindeki dürüstlüğü, nefsinin kontrol altında tutma feraseti, yalan söylememesi, hak yememesi, adaletli olması, kendini kibirden arındırması, içindeki Allah, Muhammed ve Ehl-i Beyt bağlılığını sürekli canlı tutması ve onlara duyduğu sevgiyi içinde büyütmesi gibi meziyetleri yaşamının her anına yayma gayesi bu yöre insanlarının en önemli çabası haline gelmiştir (Tosun ve Koç, 2021: 11-12). Can'lar, yaşadıkları ya da karşılaşabilecekleri sıkıntılardan, olumsuzluklardan korunmak için dua ederler ve Allaha taleplerini önce aynı sıkıntıları yaşayan bütün insanlar için sonra da kendileri için dilerler.

Aleviliğin bu bireysel doğallığı yanında sosyal ve toplumsal hayatın hiyerarşik düzeni boyutunda da uyulması ve yerine getirilmesi gerekli olan kuralları mevcuttur. Bu yolda her talip bir pire, rehber ve mürşide bağlıdır. Hiyerarşik bakımdan her talip mürşit, pir ve rehber tarafından denetlenir. Talibin suçsuz yere eşini boşama, başkasının namusuna hor gözle bakma, yalancı şahitlik yapma, faizle borç para verme, başkasına iftira atma gibi suçları varsa talip “düşkün” ilan edilir. Lokması alınmaz ve ona lokma verilmez (Tosun ve Koç, 2021:12).

Aleviliğin inançsal ve sosyal düzenini mürşit-pir-rehber-talip sistemi üzerine kurulmuş dört mertebe oluşturmaktadır (Solmaz ve Çelik, 2014: 36-37). Birinci mertebede bulunan mürşit, pirin piri dır. Her talibin bir piri olduğu gibi her pirin de bir piri vardır. Pir, inancın yayıcısı, cemdeki on iki hizmetin yürütülmesinde rehberlik eden, yol bilgilerini taliplerine aktaran dini otoritedir. Evlad-ı resul olan pir, toplumsal düzeni yolun belirlenmiş kurallarına (yol-erkân) göre sağlar (Solmaz ve Çelik, 2014: 37-38). Tunceli'deki pirlere kendilerinin evlad-ı resul olduklarını söylemektedirler. Özellikle bir ocağa bağlı olarak bu yolu sürdürmüş olanların ellerindeki şecereler bu duruma kanıt olarak gösterilmektedir (Tosun ve Koç, 2021:13).

Rehber, yol göstericidir. Taliplerini eğitip yolda ilerletirken yol bilgisini talibe en iyi şekilde öğretmeye çalışır. Talibin yol bilgisini öğrenmesinden ve bilgileri kullanmasından sorumludur. Ayrıca fail ve amelleriyle yola ters

düşen talipleri uyarmakla ve yaptırım uygulamakla da görevlidir. Rehber, talep eden, yola kendi arzusuyla girmek isteyen talibin sosyal düzen içindeki her davranışını ve sözünü denetler(Tosun ve Koç, 2021:13).

Mürşit, pir ve rehber Tunceli Aleviliğinde bir ocağa mensup olmak zorundadır. Bu zorunluluk yörede ocak geleneğinin şekillenip gelişmesine ve günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur. Ocak kültürünün Tunceli’de ne kadar önemli olduğunu, herhangi bir ocağa mensup olan her erkeğe seyit ya da dede, her kadına da ana denmesinden anlamak mümkündür. Yörede ya da Anadolu’da ocak teşkilatlanması ve dedelik kurumunun oluşumu ile ilgili farklı görüşler olsa da, temelde bu yapılanma biçiminin eski Türklerdeki ocağın kutsallığına ve kamlık-şamanlık geleneğine bağlandığı görülmektedir. Ayrıca bu yapıların İslam tasavvufunun oluşumuna, tarikatların ortaya çıkmasına hatta daha eski dinsel ve siyasal bazı teşkilatlanmalara kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür (Tosun ve Koç, 2021:12).

Ocak’a göre 11. yüzyılda, Anadolu’da oluşmaya başlayan tarikatlar, İran ve Horasan bölgesinde mayalanıp, göçlerle Anadolu’ya taşınarak gelişme imkânı bulmuşlardır. Daha sonra Alevilikte yerini dede kavramına bırakan veli kültü de Anadolu’ya bu göçlerle taşınmış, Türkler de İslam’ı, iyice gelişmiş bu veli telakkisiyle renklenmiş olan tasavvuf kanalı ile tanımışlardır (Ocak, 2016: 41). 11. ve 14. yüzyıllarda Anadolu ve Rumeli’ye yayılarak Bektaşî ve Kızılbaş olarak adlandırılan Batîni hareketler dergâh, tekke ve ocaklar etrafında Ehl-i Beyte bağlı gruplar olarak örgütlenmişlerdir. Eski Türkçe metinlerde soy-sop anlamına gelen “ocak”, disiplinin esas olduğu bu örgütlenmede önemli bir rol üstlenmiştir. Ocak sahipleri keramet gösteren ululardan oluşmuştur. Günümüzde mensuplarına dede ve ana gözüyle bakılan; Hak, Muhammed ve Ali üçlemesi ile kutsanan ve On İki İmam ardılı olarak görülen “ocak” sisteminin Horasan’dan Anadolu’ya gelen topluluklar tarafından yeşertilip oluşturulması 300 yıldan fazla bir zaman almıştır (Birdoğan, 2013: 188).

Ocaklar, geçmiş süreçte zaviye olarak kullanılmıştır. Zaviyeler, bir tarikata bağlı dervişlerin kaldıkları, dini ibadetlerini yerine getirdikleri ve gelip geçen yolcuların çeşitli ihtiyaçlarını giderdikleri mekânlardır. Bu mekânlar, genellikle kırsal alanda tasavvuf eğitiminin verildiği birer eğitim kurumu, sağlık hizmetlerinin karşılandığı merkezler, askerî ve ekonomik sancıların yaşandığı dönemlerde insanların sığındıkları yerler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Anadolu Aleviliği içerisinde, özellikle de inanç çerçevesinde, özel ve önemli bir yere sahip olan Tunceli bölgesi; Anadolu eren-evliyalarının izlerini, öğretilerini harmanlayarak yaşattığı ve günümüze kadar da getirdiği için “derviş toprağı” olarak bilinmektedir. Tunceli’de halk ocaklarda ve diğer kutsal mekânlarda özellikle perşembe günleri adak adamakta, dilek tutmakta, kurban kesmekte, niyaz dağıtıp mum yakmakta, dua etmekte ve bu suretle ibadet etmektedir. Denilebilir ki ziyaretler ve ocaklar,

halkın herhangi bir kapalı mekâna sığmayan ve Hak ile aralarına hiçbir merteye, kişi ya da erk almadan yakınlaştıklarını hissettikleri açık birer ibadet alanlarıdır. Ocaktaki en yetkili dinî otoriteler Tunceli Alevilerinde mürşitler, pirlar ve rehberlerdir, yani dedelerdir. Eröz, mürşitlerin hitap ettikleri toplulukta terbiyeci, mürebbi, üstat ve pir olarak algılandıklarını ifade etmektedir. Mürşidin nefesinin hak nefesi olduğunu ve yola girecek olan talibin, varlığını mürşide teslim ettiğini, ondan el aldığını belirtmektedir (Eröz, 1992: 120). Talibin girdiği yolda kalbi ile ikrar vermesi ve bu ikrarı dili ile onaylaması gerekmektedir. Talip kibirden, insanları hor görmekten ve incitmekten, hak yemekten, iftira atmaktan, yalan söylemekten uzak durmalıdır. Hakka varmak isteyen talip pirin eteğini tutar, aynı yolda yürüyen kardeşleriyle bir can olur. Kısaca talibin biricik hedefi bütün ömrü boyunca eline, beline, diline sahip olmaktır. İşte Tunceli Aleviliği aslında yolun genel değerlerini içinde barındıran “eline, diline, beline sahip ol” deyiminden yola çıkarak inançla sosyal yaşamı birleştirmektedir.

Yaratılana sevgiyi ve saygıyı yaşamının odak noktası yapan Tunceli Aleviliği, en yüce değerini insan ve doğa olduğunu içine sindirmiştir. İnsan ve doğa sevgisini Alevi toplulukları içinde yayan ve kontrol mekanizması görevi gören, yörede seyit olarak da adlandırılan dedelerdir. Alevi dedeleri, gerek buldukları yerleşim alanlarında, gerekse belli zamanlarda kendilerine bağlı yerlerdeki taliplerini ziyaretleri sırasında hem sosyal düzeni sağlarlar hem de cem törenlerini ifa etme görevini üstlenirler. Tunceli’de cem yapmak, cem bağlamak olarak adlandırılan cem törenleri Alevilik inancına mensup insanların toplu halde yerine getirdikleri ibadet biçimidir. Yılda birkaç kez kış mevsiminde mürşit, pir ya da rehberin önderliğinde yapılması zorunlu olan cem törenlerinde düşeni kaldırmak, yıkılanı yapmak, döküleni toplamak, birlik ve beraberliği sağlamak, sorunları çözmek, küsleri barıştırmak, sosyal ilişkileri düzenlemek, kötü fail ve amelleri yok etmek, canlar arasında barış ve huzuru sağlamak gibi amaçlar güdülür. Bu nedenle Tunceli Alevi geleneğinde cem ibadeti vazgeçilmez bir unsur olarak inançla kültürü birleştiren, iyi ile kötüyü uzlaştıran, insani değerlere saygılı, eşitlik temelleri üzerine kurulmuş evrensel bir ibadet sistemidir (Tosun ve Koç, 2021:14-15).

Tunceli yöresinde Alevilik ya da inanç yerine genellikle riya me (yolumuz), riya heç, ra hak (hak yolu) ya da yol terimleri kullanılır. Dualarda da “yolumuz Muhammed Ali yolu, pirimiz Hacı Bektaş-ı Veli” hatırlatması yapılır. İşte bu yolda, yani Alevilik yolunda ilk yaratılıştan itibaren iyi olan üzerine kurulmuş farklı kültürel birikimlerin bir sentezi biçimindeki inancın kabulü, içselleştirilmesi ve bir yaşam biçimi olarak varlık kazanması evrensel bir boyuta geçerek bütün yaratılmışlara sevgi ve saygıyla yaklaşmayı gerektiren bir hak yoluna dönüşür. Bu yolda ilerleme süreci dört kapı kırk makamı birer birer geçerek gerçekleşir. (Özdemir, 2020: 250). Şeriat, tarikat, marifet, hakikat olarak adlandırılan bu dört kapıdan şeriat zahir, diğerleri batındır (Özdemir, 2020: 255). Kırk Makam ise bu Dört Kapının ara basamaklarını oluşturmaktadır (Özdemir, 2020: 260).

Tunceli Aleviliğinde ocak, dede, hak yolu, pir, ikrar, ziyaret, ya herd u azman (ya yer ve gök), ya ro vu hiv (ya güneş ve ay), deşt u çiya (ova ve dağlar), ya dara uli (ya ulu ağaç), ya Kalé Sıpi (ya ak sakallı) gibi terimler inançsal boyutta çok önemli motifler olarak günlük yaşamın bir parçası olan ibadet ve duaların vazgeçilmez unsurlarıdır. Yöre insanlarının hem dillerine hem de gündelik yaşam tarzlarına yansımış oldukları bu motifler, aslında Müslümanlık dışındaki daha eski inanç biçimlerinin Tunceli Aleviliğinde yaşatıldığına dair pek çok ipucu vermektedir. Bu çalışma İslami gelenek dışında kalan ve Tunceli Aleviliğinin daha eski mit ve kültürlerden beslendiğini bir anlamda kanıtlayan bazı ritüellerin ve dil malzemesinin bulunduğu verilerden yola çıkılarak yapılan bir değerlendirmeyi kapsamaktadır.

1. Tunceli Aleviliğinde Ritüellere Yansımış Eski İnanç ve Kültürlerin İzleri

Eski adıyla Dersim, günümüzdeki adıyla Tunceli bölgesi tarih boyunca onlarca uygarlığın hakimiyetine girmiştir. Bu bölgede hakimiyet sağlamış olan Asur, Hitit, Roma, Bizans, Pers, Ermeni, Selçuklu, Osmanlı ve daha birçok uygarlık elbette kültürel birikimlerinin bazı kalıntılarını kendinden sonrakilere bırakarak farklı, fakat iç içe eklenmiş bir inanç biçiminin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Tarih boyunca farklı etnik toplulukların etkisine maruz kalan bugünkü Tunceli’de bu eski etnik toplulukların kültürel anlamda bir tabakalaşma oluşturdukları muhakkaktır. Bazı antik, mitolojik kültürel öğelerin hâlâ bu bölgede yaşıyor olması tarihî süreçte iç içe geçmiş kültür tabakalaşmasının sonucudur. Bu üst üste eklenmiş tabakalaşmayı Sivri ve Kuşca şöyle ifade etmektedir:

“Alevilik gerek inanç öğretilerini, gerek mitik yapısını, gerekse ritlerini çok geniş bir kaynak yelpazesine dayandırarak oluşturmuştur. Günümüzde yaşayan yapısıyla Hz. Ali’ye, onun soyundan gelenlere ve Ehl-i Beyt’e yönelen sevgiyi İslam inancı dâhilinde ifade eden Aleviliğin derinlerine inildikçe, bundan çok daha fazlası açığa çıkmaktadır. Orta Asya’nın asırlar boyunca inşa olmuş inanç çeşitliliği içinde bir evren algısı ve yaşam tarzı olarak belirginleşen birleştirici öğretisi, Anadolu’ya aktarılırken Türk toplumunda henüz yaygınlaşan İslam inancını ana damar olarak kabul etmiş, Anadolu ve Mezopotamya’da yaşamış uygarlıkların mirasından da etkilenerek bu coğrafyada senkretist bir inanç meydana getirmiştir. İşte böyle bir zeminde şekillenen Alevilik; Şamanizm başta olmak üzere Budizm, Animizm, Zerdüştlük, Manicilik, Gök Tengri ve Mazdek inancı gibi İslam öncesi dinlerden ve geliştiği geniş coğrafyanın mitlerinden etkilenmiştir. Bu etkileşim öylesine güçlü olmuştur ki Aleviliğin özünü oluşturur. Bu inanç, İslami örtü altında gelişmiş bir senkretizmdir (Sivri ve Kuşca, 2013: 25).

Tunceli’de doğmuş ve orada yaşamış yaşlılarımızın sabah Güneş’e doğru, gece ise Ay’a doğru dönüp dua etmeleri antik dönemlerde çok ilerlemiş, kadim bir kültüre sahip olmuş eski Mısır inancından kalan izlerdir.

Bir toplumun tarihî gelişim süreci içinde biriktirdiği maddi ve manevi

değerlerinin bütünü (Toprak, 2019: 1044) kültürü oluşturmaktadır. Bu tanıma göre inançla ilgili değerler de kültürün bir parçasıdır. Tunceli Aleviliğine bakıldığında bugün yöre halkının yaşam tarzına yansımakta olan pek çok ritüel, inancın odak noktasını oluşturan varlıklar ve nesnelere, gelenekleşmiş bazı etik değerler ve ibadetin en önemli unsuru sayılan duaların eski inanç sistemleriyle bağlantılı olduklarını, özellikle de eski Türklerin inanç biçimleri ve yaşam tarzlarıyla benzerlikler taşıdıklarını görmek mümkündür. Sivri ve Kuşca da geniş bir dünya coğrafyasına yayılan Aleviliğin, bugün kabul edilen halini alıncaya değin yeşerdiği bölgelerdeki farklı inanç sistemlerinden, kültürel ve toplumsal yaşantılardan, siyasi olaylardan etkilenmiş ve özüne eklenen bu yeni değerleri reddetmeyerek kendi içinde erittiğine (Sivri ve Kuşca, 2013: 14) dikkat çekmektedirler.

Aslında Aleviliğin özünü oluşturan değerler, antik çağlardan beri insanı oluşturan, insanı önceleyen ve onun yararını gözeten kültürel değerleri çağlar boyunca benimseyip yaşatarak, ayrıca her dönemin inanç sistemi içinde dönüştürüp damıtarak günümüze kadar getirdikleridir. Aleviliğin binlerce yıllık bu inançsal kültür birikiminin korunması, kuşaktan kuşağa aktarılması ve günümüze kadar gelebilmesi birinci derecede şiir yoluyla olmuştur. Alevi inancında şiir, kültürel değerlerin korunmasına, yayılıp yerleşmesine öncülük etmiştir. Özellikle şiirlerin saz (bağlama) ve ezgi ile bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkmış ve cem törenlerinin en önemli edebî malzemesi olmuş deyişler, nefesler, duazdeler, semahlar, ilahiler, demeler, taşlamalar, ağıtlar (Nacar, 2021-1: 64-95) Aleviliğin inançsal boyutunu ve bireyin hakka yürüyüşünde izlemesi gereken yolu çok iyi ortaya koyan, kültür taşıyıcılığını ve aktarımını gerçekleştiren sanatsal unsurlardır. Yörede kullanılan “nefesine kurban” deyiminin aslında nefes şiir türüne gönderme yaptığını söylemek yanlış olmaz. Anadolu’da bu kelimeyi ilk kez XIV. yüzyıl şairlerinden Elvan Çelebi babası Âşık Paşa’nın Garibnâme’si, Yûnus Emre de kendi şiirleri için kullanmıştır (Yavuz, 1999: 40-43). Sünnî tekkelerinde makamla okunan dinî manzumelere ilâhî denilmesi yaygınlaşınca Alevî ve Bektaşîler cem, ikrar ve kurban ayinlerinde okudukları manzumeler için nefes kelimesini tercih etmiştir. Alevi’lerin dinî törenlerinde, saz eşliğinde makamla söylenen bu şiirler genellikle sekizli hece ölçüsüyle yazılmıştır. İnsanı odak tema olarak alan Alevi şiirlerinde toplumsal tarih, inanç, hoşgörü, iyilik, alçak gönüllülük, tevazu, barış, sevgi, Ehl-i Beyt sevgisi, dürüstlük, nefsi öldürmek, insana saygı gibi evrensel konular işlenmektedir (Toprak, 2019: 1046). Aslında cem törenlerini yürüten her pirin Alevi şiiriyle ilgili geniş bir repertuara sahip olması gerekmektedir. Pir cem törenlerinde, saz eşliğinde özellikle Kerbelâ zulmünü, On İki İmam’ın ve diğer velilerin kerametlerini konu alan deyiş ve semahlar söylemek zorundadır. Ayrıca Alevilik yolunun bazı kaide ve kurallarını işleyen şiirler ve dualar bağlama eşliğinde, cemaate öğüt olması niyetiyle söylenmektedir. Pek çoğunun okuma yazması bile olmayan pirlerin söyledikleri deyişler genellikle geçmişten günümüze kulaktan kulağa söylenerek ulaşılmış Nesimi, Hatayi, Pir Sultan ve diğer Alevi-Bektaşî

şairlerinin (Türk şiiri içinde Halk Şiiri, Tekke Tasavvuf Şiiri, Alevi-Bektaşî Şiiri içine de yerleştirilebilen) şiirlerinden oluşmaktadır (Özdemir, 2020: 194-215). Bu deyişlerde işlenen temaların çoğu evrensel kavramlara dayanmaktadır. İslam tarihi boyunca yaşanmış olaylar da (özellikle Ali ve onun aile efradına yapılan zulüm ve haksızlıklar) şiirlere yansımıştır (Toprak, 2019: 1047). Özmen'in, Alevi-Bektaşî yazınının bir insanlık çılgılığının, yaşama biçiminin, umutsuz-baskıcı bir düzene karşı yaratılmış bir yaşama ortamının ürünleri (Özmen, 1995a: 28) olduğunu söylemesi yanlış bir tespit değildir.

Tunceli'de inanç temelinde saz çalabilmenin önemli bir kültürel değeri vardır. Aslında geleneksel İslam'da herhangi bir çalgı aleti çalarak ibadet etmek bir nevi yasak olmasına rağmen yöremiz Alevi ibadetlerinin sazsız, semahsız ve deyişsiz yapılamaması Şamanizmin Tunceli Aleviliğindeki kalıntılarından. Eski Türklerde Şamanın dini törenlerde dönerek yaptığı dansların semahla, söylediği şarkıların deyişlerle, çaldıkları kopuzun ise sazla ilgisi bulunmaktadır.

Yunus'tan bu yana insanı temel alan Alevi şiirinin en önemli öğretisi nefse karşı verilen savaş ve benlikten azad olmaktır. Aslında Tasavvufta da nefsi köreltmek, baskılamak, yok etmek yola girmenin ön şartıdır. Alevilikte de ben duygusunu besleyen nefis ve nefsin ateşlediği tüm dünyevi kötülükler, tuzaklar günah sayılmaktadır. Nefis akıl yoluyla eğitilmeli ve kontrol altına alınmalıdır (Gül, 2019: 33-46). Hacı Bektaş-ı Veli'nin "Nefis yedi başlı ejderhadır, katleden merdanadır." sözü nefsin beslediği benlik duygusundan kurtulup biz olmanın ve hakta birleşmenin sırrına ulaşmayı göstermektedir. Tunceli Aleviliğinde her yıl Muharrem ayında tutulan on iki günlük oruçta da canlar nefislerini köreltmek, dünyevi olandan elini çekmek, yokluğu daha iyi anlayabilmek ve hakla yakınlaşmak için su içmezler, içinde can barındıran gıdalar tüketmezler, iftarlarını çok basit yiyeceklerle çok az yiyerek açarlar. Bu durum bazı eski Uzakdoğu inançlarındaki inzivaya çekilerek Tanrıya yaklaşmayı amaçlayan Budist rahiplerin yaşantılarıyla benzerlik göstermektedir.

Tunceli yöresi Alevi geleneğinde adam öldürmek (cana kıymak) kesinlikle en ağır suçlardandır ve bu suçu işleyen toplumdan dışlanır, düşkün ilan edilir. Ayrıca eskiden dağ keçisi öldüren ve yaş bir ağaç kesenler de düşkün ilan edilir (Taş ve Kaval, 2020: 683) ve ancak dara çekilip işlediği suçtan tövbe ederse affedilirdi. Bu durum Maniheizmde de canlı öldürmenin en büyük günahlardan sayılması ile örtüşmektedir.

Yine cemlerde Kırklar Ceminin dualarda geçmesi ve bununla ilgili bazı ritüellerin gerçekleştirilmesi Kırklar anlatısı içinde en önemli öğelerden biri olan göğe yükselme motifine çağrışım yapmaktadır. Kırklar Cemi ritüeli hem İbrahimi dinlere ait anlatılarla hem Zerdüştlük inancıyla hem de Hint

mitolojisi ile örtüşmektedir. İnanç sistemleri içerisinde göğe yükselen, Tanrı tarafından göğe çağrılan Tanrı kahramanlar oldukça sık görülmektedir. Hint mitolojisinde Vişnu yasa ve Somti'nin oğlu'nun göğe yükselmesi, Zerdüştlükte otuz yaşında peygamberlik verilen Zerdüş'tün Tanrı katına çıkması, Kırklar Meclisi anlatısı ile benzerlik gösteren eski kültürel unsurlardır (Sivri ve Kuşca, 2013: 22).

Tunceli Aleviliğinde can her şeyin üstündedir. Allahın verdiği canı ancak Allah alır inancıyla odağa insanı ve insanla ilişkili olan dünyevi her şeyi alan Tunceli Aleviliği kendi sözlü geleneği içinde yaşamı aynı bakış açısıyla algılayan, hayatı efsaneleşmiş pek çok evliya yetiştirmiş ve bu evliyaların ziyaretgâhlarına büyük bir sadakatle bağlanmıştır. Her biriyle ilgili bir efsane anlatılan ve bünyelerinde taş, su ve ağaç barındıran bu ziyaretler bir çeşit mikro kozmostur. Çünkü kozmik peyzajı tekrarlar ve bir bütünü yansımasıdır (Eliade, 2017: 301). “Taşlar, sular ve ağaçlar, bildiğimiz kutsal yerin en ilkeli mikro kozmoslardır.” (Eliade, 2017: 299). Arkaik insan, gözlemleri sonucu suyun tüm dünya ve insan varlığının devamı için hayatini çözmüş, suya kutsiyet atfetmiştir. Ağacın devinebilmesi ve yüceliğine karşı hayranlık beslemiş, taşın aşınmazlığından ve gücünden etkilenmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde görülen ağaca ve suya konuşma, “gölgelice kaba ağaç”a dua etme, arkaik insan aklının bu hikâyelerdeki izleri olarak Tunceli Aleviliğinde de yoğun bir şekilde görülmektedir. Bugün Tuncelideki kutsal mekânlarla bütünleşmiş bulunan su-taş-ağaç ilişkisi Budha Hindistan'ı, Samiler, Yunanistan, Helen Uygarlığı gibi eski inanışlarda hayat bulmuş aktif bir kutsiyettir. Benzer şekilde Kenanlıların ve İbranilerin sunak yerleri yüksek tepelerde ve yeşil yapraklı her ağacın altındadır (Eliade, 2017: 300). Tabiatın boşluğunda görkemli bir şekilde duran ağaç, yükselen bir kaya ya da kaynayan bir su, insanoğlu tarafından tanrısal bir varlık olarak algılanmıştır.

Eski Türk dininde dağların, pınarların, ev ve ağaçların kutsal koruyucuları, iyeleri, melekeleri ve sahiplerinin olduğuna inanılır. Göktürklerde, “ıduk yer-sub” (kutsal yer-su), koruyucu ruhları ve vatani ifade eder. Bugün de Şamanist Türk boylarında dağ, su, ağaç, orman, kaya kültürleri mevcuttur (İnan, 2016: 43). Bu görkemli doğa yapıları, Tanrı ile insan arasında bir çeşit elçi ve aracı niteliğindedir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra da bu inanç biçimi, İslam'la harmanlanarak Türk dünyasında sürmüştür (İnan, 2016: 167). Tunceli insanının inancında da ziyaret, dilek dileme, adak adama, kurban kesme, lokma dağıtma, herhangi bir sorunun çözümü için Allah'tan, Hz. Ali ve Hz. Muhammed'den, Hızır'dan yardım dileme, Allah'a ve keramet sahiplerine yakarma mekânıdır. Ziyaret yeri genellikle bir tek ağaç, bir kaya ya da bir su gözesi olabildiği gibi bazen bunlardan ikisi veya hepsinin bir arada olduğu bir mekândır. Bu kutsal mekânlara dair inanmalarda animist unsurlara, atalar kültürüne, dağ ve su iyelerine dair inanışlara rastlamak kaçınılmazdır. Tunceli Alevilerinin dualarının geneli, her birinin adı bir dağla ölümsüzleştirilmiş olan ve efsanelerle yaşatılan evliyaların ziyaretgâhlarıdır. Kurbanlar buralarda kesilir, lokmalar buralarda dağıtılır,

adıklar buralarda yerine getirilir. Dağların bu şekilde kutsallaştırılması eski doğa inancının kalıntıları olarak Tunceli Aleviliğinde önemli bir yere sahiptir.

İslami düşünceden önce Zerdüştlük, Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi inançların etkili olduğu bölgede bu inançların etkileri Aleviliğe sindirilmiş olarak yoğun bir biçimde görülmektedir (Turan, 1990: 85-105). Tunceli bölgesinin bazı köylerinde günümüzde bile Güneş'e kutsal gözüyle bakılması ve ona karşı dara durularak dua edilmesi, doğadaki canlı-cansız cisimlere sembolik, kutsal anlamlar yüklenerek tapınılması, suya rüya anlatılarak dua edilmesi bu etkilere örnek olarak verilebilir. Bu örnekler temelde paganizm gibi görülse de bunların, zaman içinde bu bölgede etkisini göstermiş inançların bir sentezi olduğu şüphesizdir. Güneş'e, Ay'a, akar sulara, ulu ağaçlara, ziyaret olarak kabul edilen dağlara karşı dara durularak, eller öne doğru açılarak dua edilmesi Tunceli'de sıklıkla görülen ritüellerdendir.

Tunceli Aleviliği farklı ritüelleri ile önceki inanç kalıplarından ve diğer dinsel öğelerden beslenmiş olsa da onun özünü ve bugünkü şeklini oluşturan en önemli kaynak İslam düşüncesidir. Tunceli halkı, 8. yüzyılda İran'dan göç eden Zeydiler (Hz. Ali'nin soyundan gelenler) vasıtası ile Alevilik ile tanışmıştır. İnançlarının temeli olarak Aleviliği benimseyen Tunceli halkı bu bölgeyi bir Alevi yurdu haline getirmiştir. Tunceli Alevi inancının temelinde insan ve onunla doğrudan ilişkili olan bulunmaktadır. Cem ibadetlerinin temellerinden birini oluşturan deyişlerin içeriğindeki doğa-evren-insan ilişkisine ait ifadeler bu durumun önemli göstergelerinden biridir. Doğaya, insana ve evrene tapınma derecesinde saygı duyan Tunceli Aleviliği, özüne insanı ve sevgiyi alan, her dine hoşgörü ile yaklaşmayı gerektiren bir yaşam biçimine sahiptir. Haksızlığa her koşulda başkaldırmayı öğütleyen Tunceli Aleviliği, temelde, evrende var olan her şeyin Allah tarafından yaratıldığını ve bundan dolayı evrendeki her zerrenin Allahın varlığına ve birliğine delalet ettiğini özümseyen bir inanç sistemine sahiptir. Bu inanç sistemi vahdet-i vücud düşüncesi ile de örtüşmektedir. Bu bağlamda yaratan ile yaratılanın birliğine inanılır ve her nesnede Allahın bir parçası olan "can" denilen ilahi bir gücün var olduğu savunulur. Bu inanca göre doğadaki canlı ve cansız her nesnede Allahın o nesneye bağışladığı "can" vardır. O "can" eninde sonunda Allaha geri dönecektir ve tekrar onun bir parçası olacaktır. İşte bu döngü aslında bazı eski inanç sistemlerinin (örneğin Maniheizm ve Budizm) temelini oluşturan tenasüh (reankarnasyon) fikrinin bir kalıntısı olarak örtülü bir şekilde Tunceli Aleviliğinde de görülür. Bu, asırlardan beri pek çok toplumu ve düşünceyi etkilemiş olan bir inançtır. "Ruh göçü" olarak bilinen ve daha İslam öncesi devirlerde Budizm kanalıyla Türklere girmiş olan tenasüh inancı, atalar kültürüyle kolayca bağdaşan bir nitelik taşıması sebebiyle Türkler arasında tutunmuştur (Ocak, 2017: 194). Arap Şiiliğine yabancı olan tenasüh inancı bugün Tunceli Alevilerinde örtülü olarak yaşamaktadır. Cemlerde her bireye can diye hitap edilir. Diğer canlılar için de yörede "o da

bir candır” deyiminin kullanılması tenasüh düşüncesinin bir yansıması olarak gösterilebilir.

Ayrıca Hızır, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hasan ve Hüseyin’in duaların odağında yer almaları, her sıkıntıda onlardan medet umulması, onlara tanrısal bir özellik yüklendiğini ve örtülü olarak onların ölümsüzlük vasfına sahip oldukları inancını güçlendirmektedir. Bu durum aynı zamanda çok tanrılı inanç sistemlerinin ve ölümsüzlük fikrinin Tunceli Aleviliğine yansımış biçimidir.

Budizm ve Maniheizmin en önemli öğretilerinden olan ölümden sonra her canlının günah ve sevaplarına göre farklı canlılar biçiminde yeniden hayat bulması inancı Tunceli Alevilerinde bazı söylemlerde kendini dışa vurmaktadır. Özellikle evcil hayvanlara “bu havanda insan ruhu var” denilmesi bu inancın önemli bir belirtisidir.

Tunceli Aleviliği bazı önemli yönleriyle diğer Alevi kültürlerinden ayrılmakta ve farklı ritüelleri içinde barındırmaktadır. Kendilerini Müslüman olarak gören Tunceli Alevi inancında çok eski anaerkil toplumların bazı izleri de görülmektedir. Mesela kavga sırasında bir kadının başörtüsünü çıkarıp ortaya atmasıyla kavga sona erer. Aralarında büyük husumet bulunan ailelerden suçlu olan taraf eşini alıp düşmanın evine giderse bağışlanır ve düşmanlık son bulur. Ayrıca evin en yaşlı hanımı evin her şeyinden sorumludur, onun rızası olmadan önemli kararlar alınmaz. Kadına, Ana Fatma’nın yüzü suyu hürmetine büyük bir saygı duyulur. Ana Fatma Tunceli kadını için eski çok Tanrılı dinlerdeki iyilik, bolluk, bereket, doğurganlık, iffet, analık vasıflarını üzerinde toplamış Tanrıçalarının yerini almıştır.

Bu nedenle Ana Fatma, kadınların ve çocukların öte dünyadaki şefaatchisi, bu dünyadaki yardımcısıdır. Doğumdan ölüme kadar Ana Fatma inancının ritüeller içerisinde kadınlar için etkili bir yeri olduğu bilinmektedir. Tunceli’de geçmişte doğumları yaptıran “cerri” denilen ebeler, doğurtma eylemine başlamadan önce, doğum yapmakta olan kadının sırtını sıvazlayarak “Bismillahirrahmanirrahim! Ya Ana Fatma! Benim elim değil, senin elindir.” derler. Bu uygulamada, Ana Fatma’dan doğum yapan kadına yardımcı olması dilenir. (Çelepi, 2017/a: 228). Kırgız Türklerinde çocuk doğduktan sonra yapılan beşik toyunda çocuğu beşikten alan görmüş geçirmiş bir kadın bebeğin iyi uyuması ve korunması için “Bismillah! Benim elim değil, Umay Ana’nın eli” diyerek çocuğu beşiğe koyar. Bu dua, İslamiyet’in etkisiyle “bu el benim elim değil, Fatma Anamızın eli” söylemine dönüşmüştür (Beydili, 2005: 585; Kumartaşlıoğlu, 2015: 107). Ehl-i Beyt kökünden geldiklerine inanılan Tunceli’deki Alevi dedelerinin, eşlerine “ana” denir. Anaların, sıradan insanlardan farklı yetenek ve güçlerinin olduğuna inanılır. Ocaklı kadınlar tarafından söylenen “Benim elim değil Fatma Anamızın elidir.” sözü ruhsal bir etkinliğin pratik olarak anlamlandırılmasıdır. Eski Türk inanç sistemindeki Umay’ın sağaltım, kötü ruh ve kara iyelerden koruma, kadın ve çocukların koruyucusu olma gibi görevleri, Türklerin inançsal ve kültürel

kodlarıyla günümüze kadar taşınmıştır. Umay, fonksiyonel olarak şifacılık geleneklerindeki yerini edinmiş, bu taşınma esnasında İslamiyet'in önemli ismi, Ehl-i Beyt mensubu Fatma Ana ile birleşmiştir.

Günümüzde neredeyse bütünüyle dağılmış olan aşiret örgütlenmelerinin yerini ocakların aldığı Tunceli'de yer ve göğün tanık gösterilmesi, suyun kutsallığı, bölgedeki hemen bütün heybetli dağların ve yaşlı ağaçların ziyaret olarak kutsanması eski Köktürklerin Şamanist ve Gök Tanrı inançlarına benzemektedir. Köktürlere ait olan Orhon Yazıtlarında da yer, su ve gök kutsaldır. Ayrıca Ötüken dağları ülkenin devamı için vatan olması gereken bir kutsallığa sahiptir. Göç destanında kutsal bir dağın Çinliler tarafından parçalanarak götürülmesi sonucunda kıtlık yaşanması söz konusudur. Ayrıca Ergenekon destanında da Türkler ancak yüksek dağların arasında korunabilmiş ve orada çoğalarak tekrar var olabilmişlerdir. Aynı zamanda Tunceli Kültüründe dağ keçilerini öldürmenin günah sayılması, mezar taşlarının koçbaşı şeklinde olması da eski Türk kültürünün izleridir (İnan, 1976: 61). Köktürk balballarında da dağ keçisi motifi çok yaygın kullanılmıştır.

Tunceli'de Ali ve oğlu Hüseyin ile (peygamber soyu ile) ilişkilendirilen seyit aileleri, yani kutsal soylar "ocak" olarak adlandırılmaktadır. Bu seyit ailelerine mensup dedelerin otoriteleri ve meşruiyetleri tartışmasız olarak kabul edilmektedir. Ana aileden kopan kimi alt soy grupları zamanla yeni ocaklara dönüşmüş, bazı ocaklar da Hacı Bektaş-ı Veli'den post almışlardır. Aşiret sistemi günümüze kadar varlığını sürdürmüş olsa da çok sıkı bağlarla örülmüş bir aşiretçilik yoktur. Çünkü aşiretler arası dini ve sosyal ilişkiler "pir, rehber ve mürşit" denilen kişiler üzerinden yürümekte ve dedelik-taliplik ilişkileri aşiretler arasında sıkı bir bağ oluşturmaktadır. Pir en az yılda bir kez taliplerini gezer, gittiği köylerde büyük bir hoşgörü ve sevgi ile karşılanır, cem yapılır, hem dinsel hem de toplumsal konular görüşülür. Eline-beline diline sahip olmayan bireyler düşkün ilan edilir ve toplumdan soyutlanırlar. Hırsızlık, zina ve yalan söylemek anlamına gelen eline-beline diline sahip olmak sözcüklerinin içerikleri Budizm'de de diğer kutsal kitaplarda da yasaklanmıştır.

Tunceli Alevi kültürünü diğer Alevi kültürlerinden ayıran başka bir önemli özellik ise kutsal mekân ve ziyaret kültürüdür. Kişilerin ait oldukları aşiretlerin kutsal atalarının, dede ve pirlere kabirleri, yöresel efsaneler ile bağdaştırılmış doğal oluşumlar (Munzur nehri; Düzgün Baba, Er Mustafa, Gömülgen, Kırklar ve Zel Dağları gibi) ve çeşmeler kutsal mekânlardır ve bu mekânlar halk arasında ziyaret olarak adlandırılır. Ziyaretler, Tunceli Alevilerinin gündelik hayat içerisinde gerçekleştirdikleri dinî yaşamın ve duaların odak noktasıdır. Çıra yakma, dua etme, kurban ve adak kesme gibi dinî ritüellerin çoğu bu ziyaretlerde gerçekleştirilir. Tunceli coğrafyası bu ziyaretlerin muhtemel olarak sayıca en fazla bulunduğu Alevi bölgesi olma

özelliği ve bu ziyaretlere verilen üstün değer ile diğer Alevi bölgelerinden ayrılır. Çıra yakmak, İslamiyet dışındaki diğer tek Tanrılı dinlerde de yaygın bir ritüeldir. Kutsal mekânlara girilirken mekânın eşiği öpülür, ziyaretlere gidilirken de bir taş ya da toprak öpülür. Eller öne doğru paralel açılarak dua edilir. Ayrıca Tuncelili her geniş ailenin evinde bu kutsal mekânlardan alınmış, adına teberik dedikleri bir miktar toprak vardır. Belli zamanlarda bu topraktan bir tutam suya karıştırılarak içilir. Bunun hastalıklara, nazara iyi geldiğine ve insanı kötülükten koruduğuna inanılır.

Tunceli Aleviliğinde sevgi dolu, hoşgörülü, eşitlikçi ve paylaşımcı olmak, haksızlığa karşı her zaman ve her koşulda başkaldırmak bu inancın hayat felsefesini oluşturur. Bu hayat felsefesinin oluşumunda dini inançlar kadar zaman içinde inanç farklılıkları nedeniyle Alevi toplumunun gördüğü baskılar da etkili olmuştur. Tunceli Aleviliği inancı, öğütlediği ve desteklediği noktalar ile halk arasında bir yaşayış biçimi ve hayat felsefesi olarak görülür. Bu yönüyle kadercilik yerine başkaldırı, teslim olma yerine isyan etme bu inanç biçiminde öne çıkmıştır.

Köktürklerde ateş, kutsal ve kötü ruhlardan arındırıcı bir fonksiyona sahiptir. Türk-Moğol topluluklarının inançlarında çok kutsal sayılan ateşin bir ruh olduğuna inanılmaktaydı. Ateş temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olarak kabul edilirdi (Çoruhlu, 2015: 57). Tunceli Alevilerinde de ocak kültürünün ve ateşin önemli bir yeri vardır. Ev süpürülürken ocaktan kapıya doğru süpürülür, ayrıca her aile kendi ateşini külün içine saklayarak bir sonraki günde ateşi onunla yakar ve ateş, bereketin kaçacağı inancıyla komşuya verilmez. Bu inancın kökleri çok eski mitlere kadar gitse de genellikle Zerdüştlük kültüründen beslendiği açıktır. Tasavvuf inancında hamların piştikleri yeri simgeleyen (Sarıkaya, 2012: 80) ocak kültürü, evin ocağının kutsallığını da simgeler. Ocak aynı zamanda farklı inançlara sahip topluluklarda benimsenmiş bir teşkilatlanma biçimi olarak da Tunceli’de sıkı sıkıya korunmaktadır ve İran’daki Ehl-i Hak toplulukları arasında eskiden beri devam etmektedir (Tuğrul, 2006: 33). Ocak ve dedelik kurumu Alevi inanç örgütlenmesinin ana organlarını oluşturan, kökleri eski Türklere dayandırılan önemli yapılardır. İnanç sistemi bu iki kurum etrafında oluşturulmuş halkalar şeklinde varlığını ve sürekliliğini sağlamaktadır (Çeribaş ve Köse, 2018: 13). Anadolu Aleviliği eski Türk inanç ve değerlerini koruyan bir laboratuvar olarak söz konusu değerleri aktaran bir lokomotif görevi görmektedir (Çeribaş ve Köse, 2018: 14). Köprülü, Anadolu’daki derviş ve eren tiplerini (Bugün Tunceli Aleviliğinde de son derece önemli olan dedelik ve seyitlik kavramlarını da aynı çizgide görmek gerekmektedir.) eski Türklerdeki şam-kaman tipine benzetmektedir (Köprülü, 2000: 58). İrene Melikoff ise Alevi inanç sistemini genel olarak İslamlaşmış Şamanlık şeklinde değerlendirir (Melikoff, 2010: 31). Eröz de hem kamlığın hem de dedeliğin soydan geldiğini; giyim kuşam, çeşitli dini ritüeller ve yaptıkları dualar

¹ Ocakta, tekkede eğitilip olgunlaşma.

bakımından benzerlik gösterdiklerini ifade etmektedir (Eröz, 1992: 19-28). Görünmez ruhlarla iletişim kurabildiklerine inanılan şamanların gizil güçleri titreme, bayılma, kendinden geçme gibi durumlarda ortaya çıkmakta ve şamanlar bu beden hali içindeyken büyü, geleceği görme, iyileştirme konularında daha büyük kerametler gösterebilme becerisi kazanmaktadırlar. Tunceli Alevilerinde de gerçek seyitlerin hastalık iyileştirme, geleceği görme, insanları kötülüklerden koruma ve büyü yapma güçlerinin olduğuna inanılmaktadır. Seyitler muska da yapabilmektedirler. Buna kağıt yapmak ya da ip bağlamak denilmektedir.

Yine Tunceli Alevilerinin ocak ayı içerisinde kutladıkları Gağan denen özel bir gün vardır. Yeni yılın başlangıcı olarak kutlanan bu günde buğday kaynatılır, lokmalar dağıtılır, evlerde genel bir temizlik yapılır, kışın dondurucu soğuşunu ve bu soğuşun sebep olduğu hastalıkları evden kovmak için evin iç duvarlarına sopalarla vurulur ve “çille çık, çille çık, çille çık.” denilerek soğuk, evden kovulur. Bu özel günün aslında Ermenilerde kutlandığına, onlardan bugünkü Tunceli Alevilerine geçtiğine dair görüşler bulunmaktadır. Ayrıca bu ritüeller Kuzey Yarımkürede yaşayan çeşitli topluluklarda çok eskiden beri kutlanan nevruz ritüelleriyle örtüşmektedir.

Hayvanlar kaybolup gece dışarıda kaldıklarında o evin hanımının şalvarının uçkuruna üç düğüm atarak kurdun ağzını bağlaması, mart ayının üçüncü çarşambasında (baharın kara çarşambası) çeşmelere kazanlar kurulması ve her çocuğun üzerine, banyoları tamamlandıktan sonra, bir kova soğuk su dökülmesi, yaraların etrafının arpa tanesiyle daire şeklinde çizilmesi, birinin hastalıklarını kendi üzerine almak için onun etrafında üç defa daire çizerek dönülmesi, hastaların hastalıklarını iyileştirmek için başının üzerinde üç defa bir avuç tuzun daire şeklinde gezdirilip ateşe atılması, herhangi bir şeyden korkan çocukların korkularını atlatmaları için kızgın saca su dökülmesi ve çocuğun yüzünün çıkan buhara tutulması, çocukları nazardan korumak için onların daire şeklindeki sacayağının içinden geçirilmesi, yüzlerine is ve kömür sürülmesi gibi ritüeller de Tunceli Alevilerinin günlük yaşamlarında sıkça başvurdukları ritüellerden bazılarıdır. Arındırma maksatlı benzer bir halkadan geçirme ritüeline Doğu Karadeniz’de yapılan Mayıs Yedisi bayramında rastlanmaktadır. Bu bayramda yapılan ilk uygulama, sacayaktan üç kez geçmedir. Sacayaktan geçen kimselerin tuttıkları dileklerin gerçekleşeceğine ve çocuğu olmayan kadınların çocuğunun olacağına inanılır. Ocağın simgesi olan sacayak, pek çok kültür gibi Türk kültürü açısından da kutsal atalar kültü ve ocak kültü ile ilişkilidir. Bu yönüyle ocak, Türk kültüründe soyun devamı, çoğalma, döllenme ve bereket sembolüdür (Oğuz, 2006: 69).

Tunceli Aleviliğinde Eski kültürler ve inançlarla birlikte İslam tasavvufundaki bazı tarikatların da izlerine rastlanmaktadır. Örneğin insana secde etmek ve bazı sayılara sembolik anlamlar yüklemek (üçler, beşler, yediler, on ikiler, kırklar gibi) Hurufiliğin etkisiyle Tunceli Aleviliğine

yerleşmiş ve korunmuştur. Kutsallık da ifade eden ve sembolik değerler yüklenen başlıca sayılar şunlardır:

Bir: Bir pek çok inanç sisteminde olduğu gibi Allah'ın birliğini ve vahdeti simgeler.

Üç: Üç sayısının Tunceli Aleviliğindeki karşılığı Allah-Muhammed-Ali üçlemesidir. Ayrıca büyüsel ve falcılıkla ilgili ritüellerde hareketlerin üç defa tekrar edilmesi, okunan duaların ve söylenen sözlerin üç defa söylenmesi, yatarken yastığın üç defa öpülmesi, kille keserken omuzun üç defa öpülmesi üç sayısının büyüsel eski anlamlarını da çağrıştırmaktadır.

Dört: Dört sayısı dört kapıyı simgeler. Bunlar şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarıdır. Ayrıca dört sayısı, dört ana element olan toprak, hava, su ve ateşi; kuzey, güney, doğu ve batıdan oluşan dört yönü; dört büyük meleş; yani Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail'i de simgelemektedir. (Alkan, 2005: 49-50).

Yedi: Yedi rakamı ise öncelikle Hz. Muhammed ile eşi Hz. Hatice, kızı Fatıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Selman-ı Farisi'den oluşan "yediler"i simgeler (Kuşca, 2014: 258-260). Yörede Heftemal (yediev) adıyla kutlanan bir özel gün de mevcuttur. Bu günün akşamında evde yaşayan sayısı kadar, her taşın evdeki bireylerden birine ait olduğu belirlenerek, pencerenin dışına ince taşlar dizilir ve her birey için bir dilek tutulur. Sabahleyin bu taşlar bir bir kaldırılır, hangi taşın altında bir canlı varsa, o taşın sahibi için tutulan dileğin gerçekleşeceğine inanılır.

Ayrıca Tunceli Aleviliğinde üç defa tekrar ettirmek, Kapının üç defa dövülmesi, baharda büyük baş hayvanlara yapılan ve yörede adına "terpin" denen, hayvanları hastalıklardan korumak için yapılan, hayvanın sırtına bir sopayla üç defa vurmak, çocukların kırkını çıkarırken kırk tas suyu kırk delikli kalburdan geçirerek çocuğun başına dökmek Tunceli Aleviliğinde, antik çağlardan beri sayılara yüklenmiş olan sembolik değerlerle ve sayıların büyüsel, gizemli güçleriyle ilgili eski inançların devamı olarak yapılan ritüellerdir.

2.Tunceli Aleviliğinde Dile Yansımış Eski İnanç ve Kültürlerin İzleri

Tunceli'de inanç bakımından çok katmanlı bir yapının dini ritüellerde ne kadar belirgin olarak üst üste eklemeliği yukarıda detaylı bir şekilde ele alındı. Yörede dini ritüellerde silinmiş olan fakat gündelik dilde hala varlığını gizliden gizliye korumuş bulunan İslamiyet öncesi eski inanç ve kültürlerin kalıntılarına rastlamak mümkündür.

Tunceli Aleviliğinde, antik çağlardan beri sayılara yüklenmiş olan sembolik değerler çoğunlukla dile yansımış biçimleriyle ortaya çıkmaktadır. Gündelik dilde kullanılan, kutsallık da ifade eden sembolik değerler yüklenmiş başlıca sayılar şunlardır:

Bir: Yörede "bir Allah bir, birlikte refah ikilikte nifak var, anadan bir

kere doğmak, bir şeyi bir kere söylemek” gibi deyimler sıkça kullanılmaktadır. Bu deyimlerdeki bir sözcüğü, evrendeki çeşitliliğin aslında bir bütünü oluşturan parçalardan başka bir şey olmadığını, birin farklı tezahürleri olduğu fikrini, vahdet-i vücudu ifade etmektedir.

Üç: Büyüsel ve falcılıkla ilgili ritüellerde hareketlerin üç defa tekrar edilmesi dışında üç sayısı okunan duaların ve söylenen sözlerin üç defa yenilenmesi biçiminde dile yansımaktadır. “Üç defa etrafında dolanayım, Allah-Muhammed-Ali isminin üç defa tekrar edilmesi, üç defa bismillah çekilmesi, uyurken yastığım üç defa öpülmesi üç sayısının dile yerleşmiş Allah-Muhammed-Ali üçlemesiyle ve daha eski dinlerdeki üç kutsallarla (Hıristiyanlıktaki İsa-Meryem-Kutsal Ruh) ilgilidir

Dört: Yörede (dört parçaya ayırmak, dünyanın dört köşesi deyimleri sıkça kullanılmaktadır. Bu deyimlerde dört temel unsurun (anasır-ı erba) varlığı oluşturduğu fikri ve bu dört unsura yüklenmiş eski anlamlar söz konusudur.

Yedi: Tunceli Aleviliğinde “yedi davul ve yedi düdükle düğün yapmak, yedi kardeşin bacısı olmak, yedi kat yerin dibine girmek deyimleri yedi sayısının dünyanın oluşumu ile ilgili İslam dışı inançları ve eski kültürlerin izlerini hatırlatan yansımalarıdır.

Ayrıca Tunceli Aleviliğinde üç defa tekrar ettirmek, yedi yıl geçmek, On iki İmamlar ola ki, ya kırkların kırk atlısı gibi sözler günlük yaşamda sayıların sembolik değerleriyle dile yansımış biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yörede, Güneş’e “Ya sabahın başının yıldızı!” şeklinde hitap edilir ve dua içten geldiği gibi sürdürülür. Ay’a ise “Ya sarı ay, kimseyi karanlıkta bırakma bir köşe de bize!” şeklinde dua edilmektedir. Bu dualarda eski inançların Güneş’e ve Ay’a atfettikleri tanrısal değerlere rastlandığı görülmektedir.

Tunceli Aleviliğinde sıkça yapılan bir dua da “Ya yerin ve göğün direği!” şeklindedir. Eski inançlarda dünya arasındaki iki direktan biri “yer”, diğeri de “gök” tür. Hayat bu ikisi arasındadır. Orhun Yazıtları’nda Gök (Tanrısı) kavramının karşısına Yer’in de konulduğu görülür (Çoruhlu, 2015: 22). “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında...” ifadeleri Tunceli ilinde sıkça rastlanan “Ya derviş toprak, ya mavi gök!, yer ve gök tanık olsun, yer ve gök kabul etmesin.” ifadeleriyle benzerlik göstermektedir. Eski Türk halklarında Tanrı tasavvurunu yer-gök-su ve atalar formülüyle ifade eden çeşitli kültlerin mevcudiyeti bilinmektedir. Gök Tanrı evrenin gökte oturan yaratıcısı olarak tasavvur edilmektedir (Çoruhlu, 2015: 22). Tunceli ilinde, Eski Türklerin sahip olduğu doğa ve evrene ilişkin gizemli, bilinmez ve büyük unsurlara ikincil ve üçüncül derecede kutsiyet atfetme halinin sürdürüldüğü, göksel bütün cisimlere, kutsiyet atfedildiği yukarıdaki dualarda

görülmektedir.

Pek çok yaratılış mitolojisinde hiçbir şey yokken su vardır. Yunanistan'da su-nehir-göl tapınımı Hellen Uygarlığı'nın çöküşüne kadar sürmüştür. Hint- Avrupalı halklar nehirlerle kurbanlar sunmuşlardır (Eliade, 2017: 230). Altayların yaratılış destanında henüz dünya yaratılmamışken Tanrı Kayra Han su üzerinde uçmaktadır. Eski Türk inancında ıduk yer- sub ifadesinde geçen "İduk" kelimesi "mübarek, peri ve melek" anlamında kullanılmıştır (Kalafat, 2012: 221). Tunceli Aleviliğinde de her yerleşim yerinin çeşmesi ve ayrıca her akar su kutsaldır. Bu çeşme ve akar sulara "ya Kalé Sıpi!" (beyaz yaşlı) diye hitap edilir ve dualara bu kalıpla başlanır. Ayrıca "ya Munzur nehri, ya kelek ve gemilerin üzerindeki Hızır!" gibi dualar da suya atfedilen kutsallıkla ilgilidir.

Tunceli Aleviliğinde dilde yer edinmiş, özellikle dua ve beddualarda görülen eski bazı kültürel ve inanşsal unsular da günlük yaşamın bir parçası olarak şu şekilde kullanılmaktadır:

"Ya Bozatlı Hızır; ya gemi ve keleklerin üzerindeki Hızır; ya Hızır sen varsın ki varsın!" duaları Hızır inancının ve onun ölümsüzlüğünün dile yansımalarıdır.

"Ya sabahın ilk ışıklarının meleği; ya derviş yer, ya mavi gök; ya beyaz yaşlı (çeşme); ya ulu ağaç sen bizi dal ve yapraklarının altına al!" Tunceli Aleviliğinde dilde yaygın olan dualarda eski doğa inancının ve Gök Tanrı kültürünün yansımaları söz konusudur.

"Ben sana kesileyim; kanımı senin ayaklarının altına süreyim; ben sana kurban olayım!" gibi cümlelerde vurgulanan kurban olmak, birinin ayaklarının altında kesilmek, kanını birine sürmek ifadelerinde eski pagan kültürünün izleri mevcuttur. Bu söylemlerin altında Tanrılara ve hükümdarlara insan kurban edilmesinin korkulu gizemi yatmaktadır.

"Lokman ulu divana yazılsın, elin Ana Fatma'nın eli olsun; bu sac Ana Fatma'nın sacı olsun ki, örtüm Ana Fatma'nın örtüsüdür ki...!" gibi yörede kullanılan dil kalıplarında ise Kırklar Divanı ve göğe yükselme, eski Türk inançlarındaki Umay'ın Ana Fatma'ya atfedilmiş şifacı ve her sorunu çözücü gücü yer almaktadır.

"Ruhun fare ve yılanlara geçsin; bu hayvanda insan ruhu var!" ifadeleri Maniheizm ve Budizmdeki tenasüh fikrinin Tunceli Aleviliğindeki kalıntıları ve dile yansımış biçimleridir.

"Dilim yara olmuş bir yara daha çıksın; Hesıki Memiki dede, atını tembihle, bizim malımıza ilişmeye" gibi kalıp sözler de yörede eski inanç biçimlerinin izleri olarak dilde korunmuş unsurlardır.

Sonuç

Antik çağlardan başlayarak insanoğlunun doğa ile ilişkisi hep gizemler üzerine kurulmuştur. İnsanoğlu doğayı anlama ve onu kendi yararına

kullanma sürecinde gücünün yetmediği durumlarda zaman zaman korkuya da kapılmış, korktuğu ve anlamlandıramadığı doğa olaylarına ve doğa parçalarına kutsallık atfetmiştir. Eski Mısırda Güneş'in ve Ay'ın kutsallığı, Eski Türklerde "Tengri" kelimesinin hem Tanrı hem de gökyüzü anlamında kullanılması ve Gök Tanrı inancı bu korkulu gizemin izlerini taşımaktadır. Tunceli Aleviliğinde de hem Güneş ve Ay hem de yer, gök ve su gerek ritüellerde gerekse dile yansımış ifadelerde kutsal sayılmaktadır.

Tunceli'de doğmuş ve orada yaşayan her insanın dualarında, beddualarında ve yeminlerinde Munzur Baba ve Munzur nehri, Düzgün Baba (dağ), Er Mustafa (dağ), Gömülgen (dağ), Sultan Baba (dağ), Zel dağı; Üryan Hıdır (türbe), Ağu İçen (türbe), Şih Delil-i Berhecan (türbe) gibi kutsal mekânların adları geçmektedir. Yöre halkı kutsal günlerde kurbanlarını götürüp bu yerlerde kesmekte ve yaşamla ilgili bütün beklentilerinin gerçekleşmesi için kutsal olarak gördükleri bu mekânlardan bir yardım eli uzanacağına inanmaktadır. Bütün bu inanç kültürü öğeleri eski inanç biçimlerinin, Eski Türklerdeki dağ kültü ve kam-şaman anlayışının birikimleri sonucunda oluşmuştur.

Aslında, Tunceli'de her yerleşim yerinin kendine ait, her perşembe akşamı çıra yaktıkları, dilek diledikleri, kolay ulaşabildikleri ziyaretleri vardır. Bu ziyaretler ulu bir ağaç, bir su kaynağı, çeşme, bir dağ ya da tepe, tarihî bir harabe olabilmektedir. Çıra yakma geleneğinin Hıristiyanlardaki mum yakma ritüeliyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Bu bölgede hâkimiyet sağlamış olan Asur, Hitit, Urartu, Roma, Bizans, Pers, Ermeni, Selçuklu, Osmanlı ve daha birçok uygarlık kültürel etkilerini bu bölgeye bırakmışlardır. Ayrıca Tunceli Alevileri bu bölgeye gelmeden önce yaşadıkları yerlerde karşılaştıkları farklı inanç biçimlerinden özümstediklerini de beraberinde taşıyarak bu bölgeye getirmiş ve tamamen birbirinden farklı bu inanç biçimlerini insani olanın da imbiğinden geçirerek bugünkü, sadece Tunceli Alevilerine özgü anlayışıyla, insan odaklı inancı oluşturmuştur. Bugün, bazı antik, mitolojik kültürel öğelerin hâlâ bu bölgede yaşıyor olması tarihî süreçte iç içe geçmiş farklı inanç kültürlerinin tabakalaşmasının bir sonucudur. Can'ın eninde sonunda Tanrı'ya geri dönmesi ve tekrar Tanrı'nın bir parçası olması döngüsü aslında bazı eski inanç sistemlerinin temelini oluşturan tenasüh (reankarnasyon) fikrinin bir kalıntısıdır.

Tunceli Alevi inancında çok eski anaerkil toplumların bazı izlerine ritüellerde ve dile yansımış ifadelerde rastlamak mümkündür. Kavga sırasında bir kadının başörtüsünü çıkarıp ortaya atmasıyla kavganın sona ermesi, evin en yaşlı hanımının (keyvani) evin her şeyinden sorumlu olması ve onun rızası olmadan önemli kararların alınmaması bu durumu kanıtlamaktadır.

Aynı zamanda Tunceli Kültüründe dağ keçilerini öldürmenin günah sayılması, mezar taşlarının koçbaşı şeklinde olması da eski Türk kültürünün izleridir. Eline-beline diline sahip olmayan bireyler düşkün ilan edilir ve

toplumdan soyutlanırlar. Hırsızlık, zina ve yalan söylemek anlamına gelen eline-beline diline sözcüklerinin yüklendiği sembolik anlamlar Budizme ve kutsal kitaplara kadar gitmektedir.

Tunceli Alevilerinde ocak kültürü eski Türklere, ateşin kutsallığı Zerdüşlüğe, Gağan denen özel gün kutlamaları Ermenilere ve Kuzey Yarımkürede yaşamış eski halkların nevruz kutlamalarına, insana secde etmek ve bazı sayılara sembolik anlamlar yüklemek (üçler, beşler, yediler, on ikiler, kırklar gibi) Hurufiliğe bağlanabilmektedir.

Tunceli Aleviliğinde bir Müslüman'ın yapmakla mükellef olduğu dinî vazifeler şeriat kuralları doğrultusunda tam olarak yerine getirilmemekle birlikte, bir Müslüman'ın sahip olması gereken insani değerleri günlük yaşamına ne kadar yansıtılabildiği önem kazanmaktadır. Can'lar, yaşadıkları ya da karşılaşılabilecekleri sıkıntılardan, olumsuzluklardan korunmak için dua ederler ve Allahtan taleplerini önce aynı sıkıntıları yaşayan bütün canlar için sonra da kendileri için dilerler. Bu hümanist yaklaşım bağlamında İslam dininin kurallarıyla bağdaşmayan çeşitli ritüeller ve dualarla ibadetlerini yaparlar. Güneş'e, Ay'a, akar sulara, ulu ağaçlara ziyaret olarak kabul edilen dağlara karşı dara durularak, eller öne doğru açılarak dua edilmesi, secde edilerek toprağın öpülmesi Tunceli'de yaygın ritüellerdendir.

Bu inanca göre “can” eninde sonunda Tanrı'ya geri dönecektir ve tekrar Tanrı'nın bir parçası olacaktır. Bu döngü aslında bazı eski inanç sistemlerinin (Maniheizm ve Budizm) temelini oluşturan tenasüh (reankarnasyon) fikrinin Tunceli Aleviliğinde yaşadığını göstermektedir. Özellikle evcil hayvanlara “bu hayvanda insan ruhu var” denmesi bu inancın önemli bir belirtisidir.

Ana Fatma Tunceli kadını için eski çok Tanrılı dinlerdeki iyilik, bolluk, bereket, doğurganlık, iffet, analık vasıflarını üzerinde toplamış Tanrıçaların yerini almıştır. Ana Fatma inancının ritüeller içerisinde kadınlar için etkili bir yeri olduğu bilinmektedir. Tunceli'de doğurtma eylemi sırasında doğum yapmakta olan kadının sırtı sıvazlanarak “Bismillahirrahmanirrahim! Ya Ana Fatma! Benim elim değil, senin elindir.” denir. Bu uygulamada, Ana Fatma'dan doğum yapan kadına yardımcı olması dilenir.

Şamanizmde görünmez ruhlarla iletişim kurabildiklerine inanılan şamanların gizil güçleri titreme, bayılma, kendinden geçme gibi durumlarda ortaya çıkmakta ve şamanlar bu beden hali içindeyken büyü, geleceği görme, iyileştirme konularında daha büyük kerametler gösterebilmeye becerisi kazanmaktadırlar. Tunceli Alevilerinde de gerçek seyitlerin hastalık iyileştirme, geleceği görme, insanları kötülüklerden koruma ve büyü yapma güçlerinin olduğuna inanılmaktadır. Muska yapabilmektedirler. Buna kağıt yapmak ya da ip bağlamak denilmektedir. Bu tür güçlere sahip olan seyitler genellikle meczup, ruhsal durumları sıkıntılı, akli melaikeleri yerinde olmayanlardır.

Hayvanlar kaybolup gece dışarıda kaldıklarında o evin hanımının

şalvarının uçkuruna üç düğüm atarak kurdun ağzını bağlaması, mart ayının üçüncü çarşambasında (baharın kara çarşambası) çeşmelere kazanlar kurulması ve her çocuğun üzerine, banyoları tamamlandıktan sonra, bir kova soğuk su dökülmesi, yaraların etrafının arpa tanesiyle daire şeklinde çizilmesi, birinin hastalıklarını kendi üzerine almak için onun etrafında üç defa daire çizerek dönülmesi, hastaların hastalıklarını iyileştirmek için başının üzerinde üç defa bir avuç tuzun daire şeklinde gezdirilip ateşe atılması, herhangi bir şeyden korkan çocukların korkularını atlatmaları için kızgın saca su dökülmesi ve çocuğun yüzünün çıkan buhara tutulması, çocukları nazardan korumak için onların daire şeklindeki sacayağının içinden geçirilmesi gibi ritüeller de Tunceli Alevilerinin günlük yaşamlarında sıkça başvurdukları ritüellerden bazılarıdır.

Yörede “bir Allah bir, birlikte refah ikilikte nifak var, anadan bir kere doğmak, bir şeyi bir kere söylemek” gibi deyimlerdeki bir sayısının, evrendeki parçaların oluşturduğu “bir”den başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Büyüsel ve falcılıkla ilgili ritüellerde hareketlerin üç defa tekrar edilmesi dışında üç sayısı, okunan duaların ve söylenen sözlerin üç defa yenilenmesi biçiminde dile yansımaktadır. Bu durum Allah-Muhammed-Ali üçlemesiyle ve daha eski dinlerdeki üç kutsallarla (Hristiyanlıktaki İsa-Meryem-Kutsal Ruh) ilgilidir. Yörede “dört parçaya ayırmak, dünyanın dört köşesi” deyimleri sıkça kullanılmaktadır. Bu deyimlerde anasır- erbaya çağrışım bulunmaktadır. Ayrıca Tunceli Aleviliğinde üç defa tekrar ettirmek, yedi yıl geçmek, On iki İmamlar ola ki, ya kırkların kırk atlısı gibi sözler günlük yaşamda sayıların sembolik değerleriyle dile yansımış biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yörede, Güneş’e ve Ay’a yapılan dualarda eski inançların bu cisimlere atfettikleri tanrısal değerlere rastlandığı görülmektedir.

Tunceli Aleviliğinde dilde yer edinmiş, özellikle dua ve beddualarda görülen eski bazı kültürel ve inançsal unsular da günlük yaşamın bir parçası olarak şu şekilde kullanılmaktadır:

“Ya Bozathlı Hızır; ya gemi ve keleklerin üzerindeki Hızır; ya Hızır sen varsın ki varsın”, “Ya sabahın ilk ışıklarının meleği; ya derviş yer, ya mavi gök; ya beyaz yaşlı (çeşme); ya ulu ağaç sen bizi dal ve yapraklarının altına al!”, “Ben sana kesileyim; kanımı senin ayaklarının altına süreyim; ben sana kurban olayım!”, “Lokman ulu divana yazılsın, elin Ana Fatma’nın eli olsun; bu sac Ana Fatma’nın sacı olsun ki, örtüm Ana Fatma’nın örtüsüdür ki...!”, “Ruhun fare ve yılanlara geçsin; bu hayvanda insan ruhu var, yer ve gök seni kabul etmesin!”, “Dilim yara olmuş bir yara daha çıksın; Hesiki Memiki dede, atını tembihle, bizim malımıza ilişmeye.” gibi dualar, beddualar, yeminler ve kalıp sözler yörede eski inançların ve kültürel öğelerin izleri olarak dilde korunmuş unsurlardır.

Kaynak Kişiler

1. Kıymet Kaya, 1964 Pertek/Ulupınar köyü doğumlu.
2. Hüseyin Bulut, 1938 Pertek/Yamaçoba köyü doğumlu.
3. Hüseyin Erdoğan, 1934 Pertek/Yeniköy köyü doğumlu.
4. Beser Alan, 1932 Tunceli/ Çiçekli köyü doğumlu.
5. Hediye Alan, 1952 Tunceli/Beydamı böyü doğumlu.
6. Haskar Bulut, 1952 Mazgirt/Daskaya köyü doğumlu.
7. Hatice Kuçin, 1934 Tunceli/Dedeğaç köyü doğumlu.
8. Hatice Dönmez, 1944 Tunceli/Altınyüzük köyü doğumlu.

Kaynakça

- Alkan, E. (2005). *Sayılar ve Hayvan Simgeleriyle Alevi Mitolojisi*. İstanbul.
- Araz, R. (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (Çeviren: Eren Ercan), Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Birdoğan, N. (2013). *Alevilik-Anadolu'nun Gizli Kültürü*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çelepi, M. S. (2017/a). *Türk Kültür Evreninde Toy Denizli Örneği*, Ankara: Kömen Yayınları.
- Çeribaş, M. ve Köse, S. (2018). *Alevi İnanç Sisteminde 'Dedelik Kurumu'nun Menşei Meselesi ve 'Dedelik Kurumu'na Dair Yeni Değerlendirmeler*, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi Cilt:11, Sayı:22, s. 13-27.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2017). *İmgeler ve Simgeler*, Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnanıcı) ve Alevilik Bektaşılık*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Gül, İ. (2019). *Alevilik Toplumunda Gönül Eğitimi*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 72, Kırgızistan, s. 33-46.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: MEB Yay.
- İnan, A. (2017). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara : Türk Tatih Kurumu Yay.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Köprülü, M. F. (2000). (Haz. Mehmet Kanar) *Anadoluda İslamiyet*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2015). *Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler*, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:3 •Sayı:6• s. 106-115.
- Kuşca, S. (2014). *Dinler ve Mitlerin İlişkisi Bağlamında Alevi-Bektaşi İnanıcının Mitik Yapısı*, Alevilik Araştırmaları Dergisi, Yıl: 4 Sayı: 7, s. 235-265.

- Melikoff, İ. (2010). (Çev. Turan Alptekin) *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Nacar, F. (2021-1). *Osmanlı Sahasında Kızılbaşlık ve Alevi-Bektaşî Şairler*, Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, s. 64-95.
- Ocak, A. Y. (1989). "Alevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV: cilt 2, ss. 368-369.
- Ocak, A. Y. (2016). *Evliya Menakıbnameleri*, İstanbul: TİMAŞ Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2017). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2006). *Türkiye'nin Doğu Karadeniz Kıyısında Mayıs Yedisi Bayramı*, Millî Folklor, Yıl 18, S. 69, ss.5-14.
- Özdemir, A. R. (2020). *Alevi-Bektaşî Yolunda Dört Kapı Kavramı*, Mezhep Araştırmaları Dergisi 13, Sayı: 1, s. 249-283.
- Özdemir, E. (2020). *Aşıklık Geleneği, Aşık Müziği ve Alevilik*, Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, s. 194-215.
- Özmen, İ. (1995a). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, C. 1., Ankara: Saypa Yay.
- Sarıkaya, M. S. (2012). *Anadolu Aleviliği Tarihinin Arka Planı*, İstanbul: Frida Yayınları.
- Sivri, M. ve Kuşca, S. (2013). *Mitlerin ve Dinlerin Birlikteliğine Alevi- Bektaşî Değişlerinden Bakmak: Şah İsmail Hatai ve Pir Sultan Abdal*, Alevilik Araştırmaları Dergisi, Yaz/Summer, Sayı/Volume 5, s. 11-28.
- Solmaz, C. ve Çelik, H. (2014). *Buyruklara Göre Talip, Pir ve Mürşit İlişkileri*, Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, s. 33-52.
- Taş, S. ve Kaval, Y. (2020). *Tuncelide Kültürel Bir Sembol: Dağ Keçisi*, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 30, s. 680-688.
- Toprak, A. (2019). *Alevi-Bektaşî Kültüründe Şiir*, International Social Sciences Studies Journal, Vol: 5, Issue: 30, s. 1044-149.
- Tosun, İ. ve Koç, A. (2021). *Şiî Delil-i Berhëcan Evlatlarından Seyit Hüseyin Erdoğan*, İzmir: Duvar Yayınları.
- Tuğrul, T. (2006). *Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Ş. (1990). *Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 10. Baskı.
- Yavuz, K. (1999). *Edebiyatımızda Gezen Nefesler*, Tarih ve Medeniyet Der. S. 61, İstanbul, s. 40-43.

